

НОВ ТИП МЕГАЛИТ ОТКРИТ В СРЕДНА ГОРА

Мартин Константинов

АНОТАЦИЯ

Настоящата публикация има за цел да запознае научната общност с новооткрит в землището на с. Розовец, общ. Брезово обект, притежаващ съвкупност от характеристики, за която липсва описание в научната литература, посветена на мегалитните конструкции. Единственият засега и най-близък негов аналог се явява вече известният мегалит „Момини гърди“, намиращ се край с. Старосел. Въз основа на техните специфики се предлага обединяването на тези засега само два обекта в нов тип мегалитни конструкции: **„Двойка балансирани монолити“**, като **разновидност на този неописан досега в литературата тип е мегалитът от Розовец, който представлява двойка балансирани успоредни ортостати**.

След описанието на обекта следват аргументи в полза на твърдението на авторите, че се касае за мегалитен обект с антропогенен произход, принадлежащ към непроучените у нас ‘деликатно балансирани камъни’ (Precariously balanced rocks). Допълнителен фокус в публикацията е опитът ѝ да привлече вниманието и интереса на научната общност у нас към **огромното богатство от мегалитни структури в Сърнена и Същинска Средна гора**, на които не следва да се гледа само като на обекти, подходящи за културен туризъм, а като на научно предизвикателство пред съществуващата типология на мегалитните обекти от Странджа, Сакар и Източните Родопи. Описани са основните характеристики, отличаващи **‘Средногорския прото-долмен’** от долмените в гореспоменатите райони и са предложени аргументи за обособяването му като отделна, и като типология, и като хронология, група мегалитни паметници.

I. ОПИСАНИЕ НА ОБЕКТА

Обектът, предмет на настоящата публикация, се намира в околностите на с. Розовец, общ. Брезово (На този етап от проучването ще бъде спестено подробно описание на местоположението като предпазна мярка срещу иманярски набези). Сред ограничено по размер скално скупчване, състоящо се от няколко десетки каменни блока с различен размер се ситира изкуствено подравнена скална площадка с приблизителни размери 5x5 м. Върху нея на разстояние 80-90 см един от друг се издигат **двойка успоредни вертикални каменни плочи (ортостати)**. Познати са сред малцината местни жители, които са запознати със съществуването им, като **„Братята“**. И двата монолита не са свързани с основата си и въпреки че породата на камъка е една и съща за площадката и за ортостатите (нужно е геоложко изследване, което да я определи с точност), те не се явяват продължение на основата.

„Братята“ – изглед от запад

Проходът, който формират, е с ориентация изток-запад и е дълъг около 4 м. Спрямо него единият ортостат се намира на север (тук ще го наричаме „Северен брат“), а другият – на юг („Южен брат“). „Северният брат“ е с височина около 6 м, ширина и дебелина при основата съответно 4.20 м и 0.9 м. Характерно за него е, че основата му е с много малка площ и се разширява във височина, за да добие характерна вретеновидна форма. Видимо ‘поставен’ върху подравнената скална площадка, балансът му, макар и теоретично възможен (камъкът се крепи само на три точки с изключително малка площ на фона на колосалния му размер, а не върху цялата си основа), изглежда практически неосъществим.

“Братята” – изглед от изток

На няколко метра от „Северния брат”, извън подравнената площадка, се установиха два издължени необработени каменни блока, стоящи върху тесните си стени с наклон един спрямо друг, образуващи скален заслон. На този етап не може да се потвърди принадлежността им към мегалитния комплекс, както и дали някога са били изправени по подобие на „Братята”.

Скалният комплекс – изглед отгоре

„Южният брат” е висок около 5 м с ширина и дебелина при основата съответно 4.30 м и 1.5 м. При средна плътност на преобладаващите в Сърнена Средна гора гранити около 2.7 т/м³ приблизителното тегло на всяка от плочите не е по-малко от 60 т.

„Южният брат”

„Северният брат”

Двата **монолита** се допълват визуално, като формират изключително въздействащ каменен дует – северният е с много тясна основа и се разширява значително във височина, докато южният има масивна основа, като нагоре се стеснява. Предвид отличното местоположение на обекта, осигуряващо изглед на изток и юг към долината и околните върхове, изключено е мястото да не е било познато и

сакрализирано в древността. Необходими са редовни археологически разкопки около скалната площадка и най-вече от източната ѝ страна, където на 1.4 м под нея се разполага друга неголяма заравнена площадка от ерозирал скален материал и пръст, за да се установи със сигурност дали обектът е бил почитан в древността и какъв е характерът на ритуалите, извършвани там.

“Братята” – изглед от изток-североизток

“Братята” – изглед от запад-северозапад

II. ДИСКУСИЯ

Дилемата „естествен – изкуствен произход”

В англоезичната литература обекти, подобни на “Северния брат”, се означават с термина ‘**precariously balanced rocks**’ – PBRs¹ (**деликатно балансирани камъни**), като това понятие се използва най-често, за да означа естествени формирвания (напр. т. нар. ‘glacial erratics’ – морени, останали да се крепят върху съвсем малка площ в привидно предизвикателство към законите на физиката, след отдръпване на ледовете, които са ги придвижили до окончателното им местоположение). За ледников произход на подобни мегалитни обекти, обаче, може да се говори в райони със засилена ледникова активност при последното заледряване на Европа², но не и за Средна гора. В българската традиционна топонимия PBRs обикновено се означават твърде сполучливо като ‘**Кантар камък**’.

‘Кантар камък’, с. Йончово, Изт. Родопи.

Балансиран камък на левия бряг на потока, спускащ се под мегалита „Братята”.

¹ Следва да се отбележи, че според определението на Brune (1996) PBRs са свободно-стоящи скали или камъни, които се окачествяват като ‘крехки’ или ‘несигурни’, тъй като могат да бъдат изведени от балансираното си състояние с прилагането на „относително малка по размер хоризонтална сила”. Въпреки значителното тегло на „Северния брат” от порядъка на няколко десетки тона, тук приемаме, че той попада в обхвата на цитираната дефиниция поради голямата си височина и силно ограничената площ на контакт с основата.

² Hayes, T. (2005), стр. 175, счита, че морени са използвани като източник на материал за мегалитните обекти на Ълстър, Сев. Ирландия.

Балансиран камък в Национален парк Big Bend, Тексас, САЩ

В някои случаи подобни каменни блокове дори се ‘залюляват’, без да падат, когато върху тях се приложи известна сила. В Средна гора такъв камък е известен **над с. Мътеница в м. Илинчина кория:** (<https://www.youtube.com/watch?v=9jaiYf8JnAE>). Известни като ‘Люлеещи се камъни’ (Rocking stones, Logging stones, Logan stones), за някои от тях има сведения, че са допълнително обработвани, за да се постигне ‘люлеещият’ ефект.³

В нашата научна литература липсва разработване на проблема за балансираните камъни от археологическа гледна точка, а на този етап не са ни известни и разработки, които да изследват темата с методите на геологията. За да се постигнат максимални резултати, задължително е бъдещите изследвания на обекта да включват и геоложки изследвания.

На практика е невъзможно да бъде пряко доказано дали определен каменен блок е застанал в деликатно равновесно положение под въздействието на природни фактори или след съзнателна намеса. Затова в случая ще използваме косвени фактори, за да аргументираме тезата си, че **произходът на скалния комплекс „Братята” е изкуствен:**

1. Скалната площадка, върху която се изправят двата монолита, носи следи от **изкуствено подравняване**, както върху хоризонталната ѝ повърхност, така и по вертикалната ѝ стена от източната част.
2. Между двата монолита е оформен **проход, дълъг около 4 м**. Изкуственият му произход е несъмнен поради две причини:
А/ ориентацията му е точно изток-запад и
Б/ оформен е така, че двете плочи да са успоредни.

---

³ Howes, H. (1925), стр. 108.

Считаме за невъзможно тези две обстоятелства да бъдат налице едновременно при природен феномен, поради което приемаме „Братята” за мегалитен обект с изкуствен произход.

Балансираните камъни и сеизмичната активност

Проучванията на Bell, et al. (1998) на балансирани камъни, намиращи се в близост до сеизмични разломи в щатите Калифорния и Невада, САЩ, проведени с методите за датиране *rock-varnish microlamination* и датиране с *cosmogenic³⁶ Cl* дават изненадващи резултати. Всеки от изследваните балансирани камъни (взети са общо 34 проби) е застанал в деликатно балансирано положение преди най-малко 10 000 г., като за някои тази възраст достига 27 000 г.⁴, въпреки факта, че балансираните скали могат да бъдат изведени от деликатното си равновесно положение при сравнително малки ускорения от 0,2–0,3g.⁵ ⁶ Ако български геолози проявят интерес към изследване с цитираните методи, мегалитът „Братята” би представлявал подходящ обект.

Функция

Предвид ориентацията на прохода между двата монолита на изток, можем да предположим, че мегалитът е бил използван за **наблюдения на изгревите на Слънцето около дните на есенното и пролетно равноденствие**. Нужни са археоастрономически наблюдения, които да установят дали ‘прозорецът’ между двете плочи на „Братята” фиксира и служи за наблюдение на други небесни обекти.

Проходът е ориентиран също към отсрещен скален връх, завършващ с извисяваща се монолитна скала. При теренен обход се установи, че до нея води **отклонение на тракийския път**, който преминава на север от с. Розовец в посока запад към с. Свежен. Това обстоятелство свидетелства за значимостта на скалния масив в тази епоха. От върха на скалата се разкрива отлична гледка към мегалита „Братята”. Не бяха установени следи от обитаване или култова дейност с изключение на огромна по размери скална плоча, отцепена от вертикалната скала и паднала до нея от северната ѝ страна. Хоризонталната ѝ повърхност е гладка, а самата скална плоча при падането си се е подпряла на друг камък, образувайки малък скален заслон. Необходими са редовни археологически разкопки, които да установят дали значимостта на обекта за траките произлиза единствено от ориентацията му точно на запад спрямо процепа между двата монолита на „Братята” и видимостта, която предлага към мегалита.

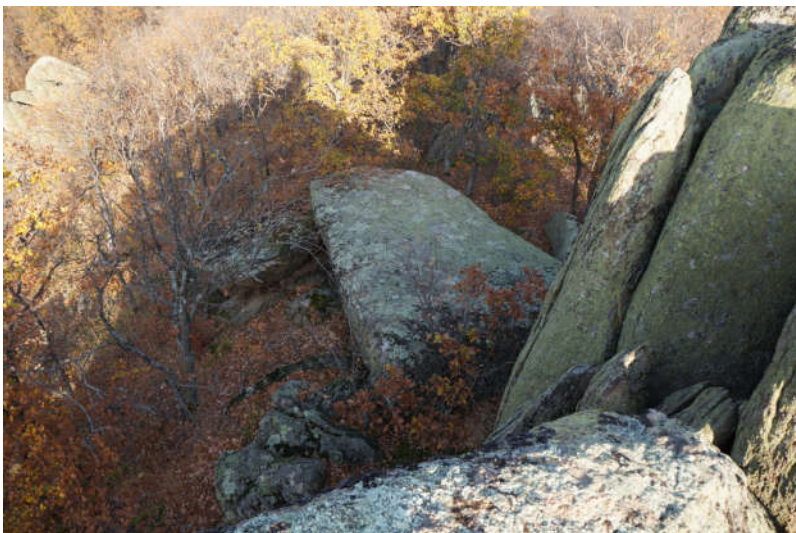
⁴ Bell, et al. (1998).

⁵ Brune, (1996).

⁶ Shi, B., et al. (1996).

Изглед към „Братята” от скалния масив на изток от мегалита. Снимка с 3-кратно увеличение.

На горните три снимки – скалната плоча, отцепена от масива, и скалният заслон, който образува.

Аналози

Преди да пристъпим към издирване на аналози на изследвания обект, е необходимо да уточним отличителните му характеристики:

1. Мегалитната конструкция се състои *единствено от два успоредни ортостата. Върху двете вертикални плочи не е и никога не е била налична трета* (падането ѝ би нарушило баланса и на ортостатите), т.е. **не се касае за трилит или долмен**, а за завършен ансамбъл от две вертикални плочи, формиращи 'прозорец', вероятно за наблюдение на слънцето и евентуално други небесни обекти. Съществуват мегалитни паметници, състоящи се от две вертикални, побити в земята плочи, но почти винаги те са допълвани и от придружаващи камъни, формиращи общ комплекс. В изследвания случай плочите са само две.
2. Въпросните вертикални плочи не са побити в земята, а са **балансирани**, като за едната от тях балансът, макар и теоретично възможен (камъкът се крепи на три точки с изключително малка площ на фона на колосалния му размер), изглежда почти невъзможен за постигане на практика.

След откриването и заснемането на паметника, бяха предприети стъпки по идентификацията на типа мегалитни обекти, към който той принадлежи. С цел идентифицирането на аналози на изследвания мегалитен обект бяха установени контакти с български и чуждестранни изследователи и познавачи на мегалитната култура от САЩ, Латинска Америка, Индия и Западна Европа и за кратко време се

натрупаха множество предложения и богат снимков материал на мегалити от цял свят. Опитите на чуждестранните изследователи да издирят идентична конструкция се оказаха неуспешни. На този етап единственият обект, който притежава съвкупността от гореизброените характеристики на мегалита „Братята“, е обектът ‘Момини гърди’ край с. Старосел, Същинска Средна гора. И при него става дума за два балансирани вертикални скални блока, а аналогията може да бъде продължена с функционалната характеристика на мегалита край Старосел, който е ориентиран на запад и следователно най-вероятно също е бил използван за наблюдения на Слънцето. Съществуват обаче две разлики:

1. При „Момини гърди“ монолитите не са успоредни, а за баланс разчитат на контакт помежду си;
2. Докато при мегалита от Розовец каменните блокове са балансирани върху изкуствено заравнена скална площадка, при този от Старосел всеки от блоковете е изправен върху отделна материкова скала.

Мегалитът „Момини гърди“ (наричан още „Космическата порта“ край с. Старосел)

Интерес представлява и един долмен от щата Монтана, САЩ. Той споделя някои от характеристиките на мегалита „Братята“, а именно двата успоредни ортостата (които също изглеждат балансирани), но се отличава принципно от нашия обект по наличието на покривна плоча, което го причислява към категорията на трилитите и долмените.

Tizer dolmen, Монтана, САЩ

Скален феномен, м. Blue Cloud, Helena, Montana, САЩ

Бихме могли да приемем „Братята” за два успоредни менхира, поставени един до друг. В този случай се сблъскваме с два проблема. Според *Цонев (2012)* менхирът е „стълбовиден каменен блок, забит вертикално в земята”. Очевидно, вземайки за отправна точка тази дефиниция, не бихме могли да причислим двата монолита към групата на менхирите. В англоезичната литература се предлага по-обща дефиниция: „Висок, изправен камък, издигнат в праисторическата епоха”. Това определение не уточнява метода на издигане – дали се касае за забиване в земята или просто поставяне във вертикално положение. Менхирите биват единични или групирани в кръг, оформящи ‘алеи’ или произволни конфигурации.⁸ Срещат се двойки менхири, разположени подобно на „Братята”, но те обикновено се допълват от придружаващи менхири, заобикалящи централната двойка.

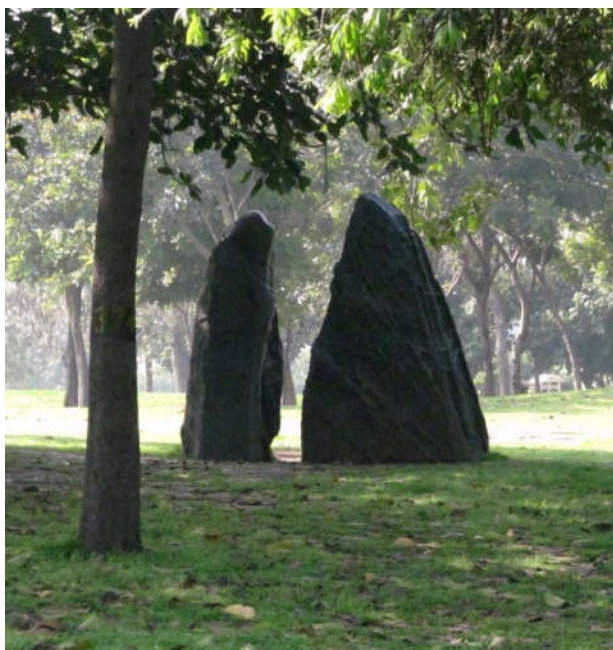
⁷ Всички снимки от САЩ са предоставени от Julie Ryder.

⁸ Halpin (1994), напр. провежда археологически разкопки на комплекс от четири побити в земята менхира.

Мегалит Пункри, Индия

Дори в много редките случаи, когато се касае за ансамбъл от два менхира, както в изследвания случай, без изключение всички примери за двойки менхири се представляват от забити в земята монолити, а не балансирани такива.

Двоен мегалит от Индия⁹

Така, определянето на новооткрития мегалит за конфигурация от два менхира според нас не отразява същността на обекта.

Дефиниция

Следва да признаем, че на този етап на изследване в световен мащаб единственият засега и най-близък аналог на мегалита от с. Розовец се явява вече известната мегалитна конструкция „Момини гърди“, намираща се край с. Старосел. На базата на техните характеристики се предлага обединяването на тези засега само два обекта в нов тип мегалитни конструкции: **„Двойка балансирани монолити“**, като разновидност на този неописан досега в литературата тип е мегалитът от Розовец, който представлява **двойка балансирани успоредни ортостати**.

Бъдещи открития и изследвания в областта на мегалитните култури в световен мащаб ще покажат дали изследваният обект ще намери своите още по-точни аналози и тази дефиниция ще обхване по-

---

⁹ Всички снимки на мегалити от Индия са предоставени от Subhashis Das.

голям брой мегалитни обекти или ще остане валидна единствено за конкретен, уникален в световен мащаб, случай.

Контекст и датирание на мегалитите в Сърнена Средна гора. Средногорският прото-долмен

„Братята” не е единственият впечатляващ мегалитен обект в Сърнена и Същинска Средна гора. В нашата литература досега липсват систематични изследвания, опити за типологизиране и датирание на огромното богатство от мегалитни структури в тези дялове на планината (убедени сме, че бъдещи теренни обходи и в Ихтиманска Средна гора също ще установят наличието на мегалити).

Най-характерната мегалитна конструкция в Средна гора е ‘**прото-долменът**’. Представлява каменен блок (или плоча) поставен върху материкови скали, най-често без никаква допълнителна обработка. Разликите между ‘**Средногорския прото-долмен**’ и долмените, характерни за Странджа, Сакар и Източните Родопи са съществени:

1. За разлика от долмена, при който всички съставни елементи са премествани и поставяни от човека, **при прото-долмена такава е единствено покривната плоча, която е поставяна върху материкова скала, най-често върху три точки;**
2. Използваните при градежа на долмени каменни плочи са обработени допълнително, докато **при прото-долмена се използват груби каменни блокове с различна форма и размер, които рядко носят следи от обработка;**
3. Поради горните причини за разлика от долмените, при които антропогенният им характер не буди съмнение, някои прото-долмени изглеждат като естествени формации, образувани вследствие ерозия, ледникова или сеизмична активност.

Считаме обаче за невъзможно големият брой мегалитни обекти от типа на прото-долмена да е резултат от случайни природни фактори, още повече с оглед отсъствието на ледникова активност в Средна гора.

Прото-долмен, с. Старосел

Мегалит, гр. Стрелча, светилищен комплекс „Кулата”

За изключително интересен също така намираме факта, че в Средна гора засега **не е потвърдено наличието на нито един долмен от типа на обектите в Странджа, Сакар и Източните Родопи**. Има сведения, че такива са съществували, но са отдавна разрушени.¹⁰ Единственото засега сведение за запазен долмен в границите на Средна гора е това на Г. Бончев от далечната 1933 г. за обект в землището на с. Турия, общ. Павел баня, състоящ се от четири отвесно поставени необработени каменни блока, покрити с хоризонтално поставена плоча.¹¹ Възможно е обектът да е от типа на прото-долмените, с които Средна гора изобилства, или преходен вариант, при който ортостатите са поставени от човека, но не са обработвани. За съжаление опитът ни да открием долмена засега са неуспешни.

Въпросът за датировката на средногорските мегалити няма как да бъде адекватно адресиран на този етап преди да бъдат извършени системни археологически разкопки на подобни обекти. Въпреки това, на базата на множеството посетени и документираны от нас подобни обекти, можем да изложим следните съображения и работни хипотези:

1. Приетата в българската археологическа наука датировка за долмените в Странджа, Сакар и Източните Родопи (**XII – VII в. пр. н. е.**)¹² се базира на открития при разкопки в и около тях керамичен материал. Тя **не отчита възможността тракийското население да е използвало за погребални и култови цели вече създадени в по-ранен етап долмени**. В този смисъл ние поддържаме тезата на Цонев (2012) за **неубедителните датировки на българските долмени като най-късните в света** само на базата на контекстуален и стилов анализ на намерените

¹⁰ Миков (1933), стр. 144, Делирадев, П. (стр. 222).

¹¹ Българска историческа библиотека (1932-1933), кн. 2, стр. 166.

¹² Венедиков, Ив., ред. (1976), стр. 31.

артефакти, както и за нуждата от въвеждане на оптически стимулираната луминесценция (OSL)¹³ като най-надежден съвременен метод за датиране на подобни обекти.

2. **Средногорските прото-долмени не са надгробни паметници.** Считаме, че механичната аналогия с долмените от Странджа и Сакар тук е неоправдана. Повечето прото-долмени в Средна гора са на труднодостъпни места, а **много от тях просто нямат необходимото пространство за погребение**, освен ако не става дума за кремация.
3. Средногорският прото-долмен има своите аналози по целия свят. **Най-примитивни като изработка, тези мегалити са израз на най-древния пласт космогонични представи за устройството и структурата на света.** Характерен за него е принципа на троичността, отразяващ най-древните разбирания за трите божествени аспекта, за първата проявена Троица, от която произлиза всичко. При прото-долмените този принцип е представен чрез трите опори на покривната плоча.
4. **Освен на по-късните долмени, прото-долменът е идеен предшественик и на трикраките култови масички, характерни за цялата неолитна епоха в Тракия.**
5. Средногорските прото-долмени могат също да бъдат тълкувани като паметници, останали до наши дни от **древен праисторически култ към камъка, характерен за Тракия**, които нямат връзка с погребални или поменателни ритуали. В тази връзка следва да споменем древното име на Тракия, засвидетелствано от Ст. Византийски – Перке. Възможно е наименованието да произлиза от ПЕР – *хет.*; *инд. евр.* ‘камък, скала’, изразяващо именно идеята за **почитането на скалата, документирано на много скални тракийски светилища.**
6. В България прото-долменът е непропорционално разпространен – повечето обекти се откриват в Средна гора, но се среща и другаде (Родопи, Стара планина, Рила, Странджа и др.)
7. При бъдещи археологически разкопки **само на малък процент от мегалитните обекти в Средна гора ще бъде открит керамичен материал**, а дори и там, където такъв се открие, най-вероятно ще се касае за вторично използване на обекта в много по-късна епоха.

Прото-долмен „Плочата“, с. Златосел

¹³ За същността на метода, както и някои резултати от приложението му при датиране на ‘драконовите къщички’ и един циклопски зид в Стира, Гърция, вж. Liritzis (2010, 2013).

Прото-долмен в околностите на с. Розовец

Прото-долмен в околностите на с. Розовец

Заклучение

Мегалитната конструкция „Братята“ край с. Розовец крие изключително висок познавателен потенциал. Считаю, че с тази първа публикация ще предизвикаме научен интерес към обекта не само от страна на археолози и изследователи на древността, но и на геолози и сеизмолози, които при изследването на мегалита могат да получат отговори на въпроси, които до този момент не са разработвани у нас. Ситуиран в контекста на богатството от мегалитни обекти, изградени преди хилядолетия в Средна гора, „Братята“ не следва да се изследва като отделен, изолиран феномен, а като поредното свидетелство за голямото разнообразие от мегалитни типове, характерни за тази планина, които очакват своите изследователи. Предложените дефиниции за тези нови за науката типове мегалитни конструкции – **Средногорски прото-долмен и „Двойка балансирани монолити“ с разновидност „Двойка балансирани успоредни ортостати“**, както и техният обхват, не са окончателни. Очакваме със задълбочаването на изследванията в района те да претърпят промени, допълнения и корекции. Убедени сме, че именно Средна гора може да даде отговори на много от въпросите, които „мегалитният етап от социалното развитие на човечеството“¹⁴ поставя пред съвременната световна наука.

Библиография:

1. Българска историческа библиотека, (1932-1933), кн. 2.
2. Венедиков, И., Фол, Ал., ред., *Тракийски паметници, том 1 – Мегалитите в Тракия*. Наука и изкуство. София, 1976.
3. Ууд, Дж. *Солнце, Луна и древни камни*, М., 1981.
4. Делирадев, П., *Пътувания из България*, том. 5. Български писател. София, 1955 г.
5. Миков, В., *Предисторически селища и находки в България*, Държ. Печатница, София, 1933 г.
6. Цонев, Л., *Мегалитите в България: наличност, специфика, датирание, туристически потенциал*. Трета национална конференция по история, археология и културен туризъм „България в световното културно наследство“ Шумен, 17–19 май 2012 г.
7. Bell, J., Brune, J., Liu, T., Zreda, M., Yount, J., *Dating precariously balanced rocks in seismically active parts of California and Nevada: Geology, June, 1998.*
8. Brune, J. N., 1996, *Precariously balanced rocks and ground-motion maps for southern California: Seismological Society of America Bulletin*, v. 86, p. 43–54.
9. Halpin, E., *Excavations at the Grey Stone, Doon, co. Fermanagh: Ulster Journal of Archaeology*, Vol. 57, (1994), pp. 21-25.
10. Hayes, T., *Megalithic technology: Ulster Journal of Archaeology*, Vol. 64 (2005), pp. 174-175.
11. Howes, H. W., *A Galician Rocking stone: The Journal of the Royal Anthropological Institute (formerly “MAN”)*, 1925.
12. Liritzis, I., *Advances in surface luminescence dating: new data from selected monuments: Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 13, No 3, 2013, pp. 105-115.
13. Liritzis, I., *Surface luminescence dating of ‘dragon houses’ and Armena gate at Styra (Euboea, Greece: Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 10, No. 3, 2010, pp. 65–81.
14. Shi, B., Anooshehpour, R.A., Zeng, Y., and Brune, J. N., 1996, *Rocking and overturning of precariously balanced rocks by earthquakes: Seismological Society of America Bulletin*, v. 86, p. 1364–1371.

---

¹⁴ Ууд, Дж., (1981), стр. 269.